CERVANTISME CATALÀ I TRADUCCIÓ: ANÀLISI D'ADAPTACIONS INFANTILS I JUVENILS

CATALAN CERVANTISM AND TRANSLATION: AN ANALYSIS OF ADAPTATIONS FOR CHILDREN AND ADOLESCENTS

Rosa Agost
Universitat Jaume I
agost@trad.uji.es

Resum: Al voltant de 2005, quart centenari de la publicació de la primera part del *Quixot*, hem constatat l'aparició de vint adaptacions i versions al català per a joves i infants d'aquesta obra cervantina. La dada resulta especialment significativa si tenim en compte que durant els tres segles anteriors únicament se'n van editar set. En aquest article oferirem una relació i una anàlisi descriptiva que integra text i imatge, de totes les reescriptures derivades de l'obra original adreçades al públic infantil i juvenil, amb referència especial a aquelles publicades entre 2004 i 2005. Així mateix, analitzarem les dades obtingudes de l'anàlisi des d'una perspectiva holística que ens permet descriure alguns factors del context comunicatiu, especialment determinats aspectes sociològics de les adaptacions, estudiar la importància de determinats elements paratextuals i sistematitzar algunes estratègies i tècniques de traducció que s'han fet servir.

Paraules clau: literatura infantil i juvenil, traducció, sociologia de la traducció, anàlisi paratextual, català, *Don Quixot*.

Abstract: Four hundred years after the original publication of the first part of Cervantes' Don Quixote, twenty Catalan adaptations and versions for children and adolescents were published in or around 2005. This fact becomes especially relevant if we take into account that only seven were published during the previous three centuries. In this paper, we will offer a list and a descriptive analysis involving text and image of all the new versions of the original work targeted at children and young adults, with special attention to those published between 2004 and 2005. Furthermore, we will also examine the data obtained from a holistic perspective in order to describe some of the factors of the communicative context, and more particularly certain sociological aspects of the adaptations. These data will also allow us to study the importance of certain paratextual elements and to systematise some of the translation strategies and techniques employed.

Key words: literature for children and young adults, translation, sociology of translation, paratextual analysis, *Don Quixote*.

ROSA AGOST

CERVANTISME CATALÀ I TRADUCCIÓ: ANÀLISI D'ADAPTACIONS INFANTILS I JUVENILS*

El *Quixot* és, de llarg, un dels llibres més traduïts i adaptats al català, privilegi compartit amb el llibre dels llibres, la Bíblia (cf. Parcerisas 2009). El mateix Cervantes, al capítol III, ja parla sobre l'èxit de la primera part d'*El Quixot*, a través de les paraules de Sanxo (cf. Bulbena 2005: 423). Certament, la part d'aventures és ideal per a les adaptacions infantils i juvenils i la ingenuïtat aparent que traspuen els dos personatges principals i altres valors que poden representar com ara l'amistat, el sentit de la justícia, etc., també poden ser temes interessants per a aquest públic (Etxaniz 2008: 100). En aquest sentit, Sánchez Mendieta (2007: 16) comenta els casos de dos grans escriptors del segle XIX, Flaubert i Heine, que van reconèixer la influència que les adaptacions infantils i juvenils del *Quixot* van exercir sobre ells. De fet, l'interès pel *Quixot* ha traspassat les pàgines dels llibres per a arribar a qualsevol manifestació artística, des de la pintura o l'escultura fins a una de les arts més recents: el cinema (cf. Herranz 2005; De España 2007).

Aquest cervantisme general té també un correlat en la cultura catalana: el «cervantisme català», terme utilitzat per Miquel i Planas en plena efervescència dels actes de la commemoració del tercer centenari de l'obra (1905) (*apud* Bacardí i Estany 2006: 9). Són molts els estudis, traduccions i adaptacions que se n'han fet en aquests quatre

(*) Aquest treball s'emmarca dins la investigació realitzada en el projecte *Traducciones/adaptaciones literarias y audiovisuales de* El Quijote *para niños y jóvenes en los sistemas lingüístico-culturales de Europa*, subvencionat pel Ministeri de Ciència i Innovació espanyol (FFI2008-05298/FILO).

segles i escaig (cf. Montero 2005, per a les traduccions interlingüístiques; Bacardí 2007, Bacardí & Estany 1999 i 2006, per a l'estudi del *Quixot* en català; Riera & Serés 2007 per a la influència del *Quixot* a Catalunya).

1. ANTECEDENTS

Com ja observen Bacardí i Estany (2006: 18), la primera edició completa del *Quixot* apareix a Barcelona el 1617, només dos anys després de l'edició en castellà de la segona part. Tot i que les raons són exclusivament per conveniència econòmica, ja que l'edició a Catalunya resultava molt més rendible, el cert és que l'obra de Cervantes va tenir gran repercussió de forma immediata: a València, Guillem de Castro publicava el 1618 un volum de comèdies en castellà entre les quals destaquen *El curioso impertinente* i *Don Quijote de la Mancha* (que, malgrat el títol, tracta de les aventures amoroses dels personatges secundaris que Don Quixot coneix durant l'episodi de Sierra Morena); i a Barcelona, igual que havia succeït en altres ciutats d'Espanya i d'arreu d'Europa, l'any 1633 es va celebrar una festa popular que rebia el nom de «mascarada quixotesca». Amb el pas dels anys i dels segles, el *Quixot* s'ha convertit en una de les obres més traduïdes al català.

Si ens centrem en les adaptacions infantils i juvenils, Bacardí i Estany (2006) fan un estudi molt exhaustiu de totes les reescriptures al català editades fins a la celebració del quart centenari. A través del seu treball, observem que els motius per a traduir de forma completa, parcial o mitjançant l'adaptació el *Quixot* responen a interessos diversos, segons les èpoques. De fet, si parlem dels motius de per què es tradueix el Quixot, Sánchez Mendieta (2007) va elaborar un recull de les adaptacions d'aquesta obra durant els segles xix i xx en diversos idiomes on s'especifica que «para el caso español se va a ir marcando a ritmo de decretos reales y de commemoraciones de centenarios». Aquesta afirmació ens sembla molt interessant perquè ens ajuda a plantejar una de les idees de partida d'aquest treball: les adaptacions infantils i juvenils del *Quixot* al català es troben lligades a esdeveniments culturals concrets dirigits per les institucions i, en menor mesura, a iniciatives de l'empresa privada amb un compromís pedagògic o a interessos exclusivament relacionats amb l'admiració d'alguns autors-traductors envers l'obra de Cervantes. Sotomayor (2005) insisteix més en la funció educativa i divulgativa de les reescriptures dels clàssics.

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

Bacardí i Estany (2006) divideixen l'estudi de les traduccions en quatre períodes: *a*) les traduccions del *Quixot* des de mitjan segle xix fins a 1906; *b*) les traduccions del *Quixot* des de 1907 a 1968; *c*) les traduccions del *Quixot* des de 1969 fins a 2004; *d*) 2005, el quart centenari. Les dades presentades són molt reveladores:

a) Les adaptacions del *Quixot* des de mitjan segle xix fins a 1906

L'estudi únicament documenta l'adaptació juvenil d'Antoni Bulbena i Tusell (1894), titulada *Don Quixot de la Manxa. Nova traducció, abreviada a util del jovent* (Bacardí & Estany 2006: 175). Es tracta d'una versió sintetitzada de la traducció que aquest autor havia fet el 1891 i que respon, d'una banda, a «la voluntat de contribuir a fomentar la lectura d'obres en català i l'ús escrit de la llengua» i a la idea de «fer créixer l'estima per la pròpia llengua»; i de l'altra, al desig de difondre l'obra de Cervantes.

b) Les adaptacions del *Quixot* des de 1907 a 1968

En aquest període no consta cap adaptació infantil i juvenil del *Quixot*, excepció feta d'una auca sobre el *Quixot* publicada per Casa Jutglar, de Barcelona (1930) i que reflecteix els episodis més famosos de la novel·la. A tall d'exemple, reproduïm alguns dels redolins (*apud* Bacardí i Estany 2006: 182): «1. Cervantes, nom singular, que tots devem honorar» o, aquest altre que diu «4. Per la Manxa un poble hi ha que ell mai volgué recordâ». Es tracta d'un període en què l'existència de traduccions o adaptacions del *Quixot* respon únicament a l'interès personal de cada traductor-adaptador, a pesar de l'existència d'un Reial Decret de 23 d'abril de 1916 per a commemorar el tercer centenari de l'obra.

c) Les traduccions del *Quixot* des de 1969 fins a 2004

En aquest període apareixen documentades fins a cinc adaptacions infantils i juvenils del *Quixot*. En primer lloc, trobem l'adaptació de Marketing Ibèrica traduïda per Enric Piferrer i Chafer (1971), un projecte editorial inacabat que va comptar amb un nombrós equip de realització i col·laboradors, entre els quals destacaríem Díaz-Plaja, que va escriure un pròleg adreçat als joves on se'n sintetitzen els objectius bàsics. L'obra pretenia ser «diferent»: «sou els primers joves del món que tindran un

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

Quixot especial per a ells, en forma d'historietes o auques il·lustrades» (p. 16). Però la innovació era una altra: el muntatge de fotografies reals sobre dibuixos imaginats, i un destinatari no sols juvenil sinó que també tingués en compte els progenitors i tutors. Amb tot, ens interessa destacar el contrast existent entre la preocupació pels aspectes visuals del projecte i un nivell molt baix pel que fa a la qualitat lingüística del text, ple d'errors de tot tipus.

La segona adaptació d'aquest període és l'adaptació de Jordi Voltas (1975), una proposta de teatre infantil per a ser escenificat que es publica dins la col·lecció «Teatre, Joc d'Equip». L'èxit de l'obra va fer que es traduís a l'espanyol per Luz Merino. Aquesta situació, tal com assenyalen Bacardí i Estany (2006: 208), resulta molt sorprenent perquè la direccionalitat quasi sistemàtica era sempre de l'espanyol al català.

El final de la dècada dels setanta i les dues dècades següents representaran l'inici i la consolidació de la democràcia a l'Estat espanyol. I això representarà un canvi cultural d'un abast considerable: la introducció del català en el sistema educatiu i, com a conseqüència, una expansió del sector editorial que amplia la franja de destinataris incorporant el públic infantil i juvenil com una font d'ingressos estable i molt rendible no únicament a Catalunya. Aquesta situació s'estendrà a la resta de comunitats bilingües de l'Estat espanyol a mesura que s'aproven i s'implanten els estatuts d'autonomia respectius i les lleis sobre l'ús de les diferents llengües oficials (cf. Romaguera i Ramió 1988: 136; Baldaquí 2006: 46).

En aquest nou context apareix la tercera de les adaptacions d'aquesta etapa: l'adaptació juvenil de Joan Valls (1983), que precisament apareix dins la col·lecció «Llibres de l'estudiant». L'editorial Atzar indica a la contracoberta del llibre l'objectiu pedagògic i defineix els joves com el seu destinatari ideal «a partir de 13 anys i adults». Es tracta d'una adaptació parcial que només té en compte del capítol 60 al 66 de la segona part de l'obra de Cervantes, l'estada de don Quixot a Barcelona. Destaca l'heterogeneïtat de criteris a l'hora de traduir els noms propis, que es manifesta amb una coexistència de noms en espanyol i en català.

Tres anys després, l'estada del cavaller a Barcelona serà de bell nou el fil narratiu de l'adaptació de Marta Giráldez i Puvill (1986). D'aquesta nova proposta voldríem destacar la traducció al català de tots els noms propis i la inclusió de diversos paratextos interns amb una clara intenció pedagògica: una introducció als personatges i un glossari al final del llibre.

Finalment, l'any 1990 veu la llum l'última de les adaptacions d'aquest bloc: la de José Luis Giménez-Frontín, traduïda per Josep Daurella i destinada a un públic

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

juvenil. Torna a ser una adaptació que té en compte la novel·la íntegra. Sobre el criteri de traducció de topònims, si fem l'excepció dels protagonistes i el nom de la terra de don Quixot, la solució utilitzada és el manteniment de les formes en espanyol.

En referència a aquesta època, resulta molt interessant la visió de Girbés (2006: 27-33) sobre la política editorial de l'editorial Bromera, creada l'any 1986 i que pot ser representativa de l'activitat editorial de tota la zona catalanoparlant. L'any 1987 es posa en marxa una col·lecció centrada en la traducció de clàssics de la literatura universal amb edicions pensades per a lectors i lectores joves i el sistema educatiu. A l'article, Girbés reconeix que l'editorial ho fa per diferenciar-se d'altres i tenir espais propis. Però també reconeix que, a banda de normalitzar la llengua i crear productes de qualitat, han d'oferir productes comercials basats, això sí, en la rellevància de l'autoria, l'oportunitat temàtica, l'èxit de títols similars, etc. Per això considera que, per a determinats textos, és important l'existència d'ajudes a la traducció que atorguen fundacions o institucions públiques. Aquest serà el cas de les traduccions i adaptacions del *Quixot*, ja que durant aquesta última dècada s'ha detectat una davallada de les vendes de literatura universal en favor de la literatura actual.

Com a conclusió, podem dir que aquest període es caracteritza pel desig d'innovar, d'una banda, i per la voluntat de contribuir a la normalització del català, a través de propostes adreçades, fonamentalment al sector juvenil (joves de segona etapa de l'EGB, del BUP i del COU del sistema educatiu d'aleshores).

2. OBJECTIUS I HIPÒTESIS DEL TREBALL

Bacardí i Estany, al final del seu estudi sobre el *Quixot* en català (2006: 213), deixen la porta oberta per a futures investigacions sobre les traduccions i adaptacions fetes amb motiu del quart centenari. Les autores relacionen una traducció completa de Casasayas, dues reedicions de la versió de Bulbena, cinc adaptacions infantils (Navarro 2005; Muñoz 2004; Reviejo 2005; Rodríguez 2005; Obiols 2005) i tres «obres de creació» (Capdevila & Company 1999; Lluch 2004; Roig 2005) que també han reprès la figura del cavaller, tot i que d'una forma més creativa i allunyada de l'original.

L'objectiu general del nostre treball és fer una anàlisi traductològica de les adaptacions i de les obres de creació (versions) aparegudes entre 2004 i 2005, fonamentalment.

Però abans d'entrar a detallar els nostres objectius específics, voldríem aclarir el concepte d'*adaptació* i el d'*obra de creació*, que nosaltres, en aquest treball, deno-

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

minarem *versió*. A banda dels textos pensats, dissenyats i escrits exclusivament per al públic infantil i juvenil, hi ha altres textos que han passat a formar part de les lectures d'aquest públic potser no especialitzat però sí molt especial. Es tracta d'una sèrie d'obres que han experimentat un seguit de canvis des de l'estat original, i a les quals se'ls ha aplicat un «filtre infantil» (Sánchez Mendieta 2007: 16) que permet l'adaptació als gustos i necessitats dels nous lectors. Segons Blake (2005: 192), adaptar significa «acomodar, ajustar una cosa a otra». En el cas de la literatura infantil, Soriano (1995: 35) insisteix en la creació d'un producte nou que responga als interessos i al grau de comprensió dels menors.

Quin és el límit, doncs, de l'adaptació? Entenem que en l'adaptació l'hipotext ha de ser l'obra original, en el cas que ens ocupa, *El Quixot* de Miguel de Cervantes (1605); l'autor de l'adaptació ha de respectar les característiques bàsiques de l'obra de partida. La versió, però, no prové directament de l'obra original, sinó que estaria mediatitzada per la presència de personatges principals aliens a l'obra de Cervantes.

Pel que fa als objectius específics que ens plantegem, són els següents:

a) Fer una relació i una anàlisi descriptiva de totes les obres derivades de l'original adreçades al públic infantil i juvenil, amb especial referència a aquelles publicades a partir de l'any 2004.

b) Analitzar les dades obtingudes de l'anàlisi des d'una perspectiva holística que ens permeta

i. Descriure algunes dades del context comunicatiu, especialment determinats aspectes sociològics de les adaptacions.
ii. Estudiar la importància de determinats elements paratextuals.
iii. Sistematitzar algunes estratègies i tècniques de traducció que s'han fet servir.

Per aconseguir aquests objectius, partim d'una sèrie d'hipòtesis de treball que, després de l'anàlisi del corpus, podrem confirmar o descartar. Les hipòtesis inicials que formulem són les següents:

a) Hipòtesis sobre les dades del context comunicatiu: els sistemes lingüístics, politicoeconòmics i culturals determinen la major presència o absència d'adaptacions del *Quixot* i també en condicionen el tipus de destinatari. Així, per exemple, l'apa-

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

rició de les adaptacions juvenils pot respondre a l'interès personal dels traductors, com passava en èpoques anteriors, o bé a motivacions econòmiques de les editorials. Un exemple del primer cas el tenim en Casasayas, que va fer una traducció adaptada als receptors mallorquins. Davant la pregunta de per què s'havia de traduir un text al qual tothom podia accedir directament, Casasayas diu: «la necessitat estava dins mi mateix», «rellamps! Hi he passat tant de gust!». I, finalment afegeix: «tampoc no tenia necessitat Cervantes d'escriure el Quixot» (Bacardí & Estany 2006: 219). Quant a les consideracions econòmiques, Bacardí i Estany (2006: 8) afirmen: «En les darreres dècades les lleis de l'oferta i la demanda del mercat editorial han condicionat l'aparició de nou material quixotesc». D'altra banda, pel que fa al tipus de destinatari, la nostra hipòtesi és que la nova situació cultural i un sistema educatiu que potencia la lectura i el coneixement dels clàssics des de l'educació infantil farà que les adaptacions es dirigisquen més cap als lectors infantils i adolescents, mentre que, fins ara, el lector model predominant havia estat el públic juvenil.

b) Hipòtesis sobre les dades dels paratextos: la importància dels elements paratextuals externs i virtuals està en funció de la capacitat de màrqueting de les editorials i del prestigi dels autors i il·lustradors. La rellevància dels elements paratextuals visibles, com ara la coberta i la contracoberta, té relació amb el comprador model del llibre (pares, professors: els prescriptors), els destinataris (joves, infants o també adults) i la funció (més lúdica o més pedagògica). La consideració i el tractament de determinats elements paratextuals interns de gran importància dins la literatura infantil i juvenil (LIJ), com ara les il·lustracions (cf. Yuste 2006a i Montero Domínguez 2006), és major en aquells textos en què predomina la funció lúdica sobre la pedagògica i major en els llibres destinats als infants que als joves.

c) Hipòtesis sobre les dades dels textos: les traduccions han passat de representar un model de llengua o norma estilística a intentar únicament proveir el sistema literari català d'obres d'altres cultures, per la qual cosa prioritzen les tècniques i estratègies encaminades a respectar els originals i, per tant, potencien l'adequació en comptes de l'acceptabilitat (cf. Marco 2000). En el cas de les adaptacions infantils i juvenils però, la funció (més lúdica i també pedagògica) i el destinatari (públic infantil o juvenil) determinen un resultat final que, en nombroses ocasions, privilegia encara l'acceptabilitat tant lingüística com cultural. D'altra banda, les versions tendeixen a la visió parcial de l'obra i a la diferenciació polifònica, mentre que les adaptacions solen tenir en compte l'obra original completa i respecten la polifonia del text de partida.

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

3. METODOLOGIA

Per a dur a terme el treball, hem fet una cerca de les adaptacions al català infantils i juvenils de l'obra magna de Cervantes publicades entre 2004 i 2005 a partir de la informació que proporciona l'ISBN i algunes obres i catàlegs sobre el fons cervantí (cf. Sánchez Mendieta 2007). Tot seguit, hem dissenyat un formulari d'entrada de dades per a introduir les dades de l'anàlisi que hem fet de les obres del corpus obtingut i que hem treballat amb la base de dades Access. Això ens ha permès una recollida sistemàtica de les dades i una selecció ràpida de la informació que necessitem en cada moment.

Sobre les fitxes d'anàlisi, voldríem comentar que hem tingut en compte la necessitat d'incloure dades sobre el context comunicatiu, dades sobre els paratextos i sobre el text. Així mateix, la fitxa permet incloure fragments del text original i la traducció, imatges, adreces d'internet associades i espais de comentaris i observacions diversos. L'objectiu és crear una base de dades útil per a aquest treball però que puga ser útil per a investigacions futures.

Pel que fa al context comunicatiu, el formulari permet recollir dades sobre les autories dels textos originals i traduïts, editorials, dates, destinataris i altres aspectes relacionats amb el context professional.

Respecte de les dades sobre els paratextos, la fitxa permet analitzar tant el codi escrit com el visual, i així fer una anàlisi dels paratextos externs, visibles i interns (des de pàgines web relacionades, blogs, fins a presència de pròlegs, estructura i disposició dels materials, il·lustracions, glossaris i altres materials, passant pels aspectes tipogràfics, aparició de sinopsis a la contracoberta, etc.). En aquest sentit, voldríem assenyalar que hem seguit Lluch (2009) a l'hora d'analitzar les dades d'alguns paratextos (els més visibles i els interiors del llibre) i, especialment, Duran (2009) per intentar sistematitzar l'anàlisi de les il·lustracions.

Finalment, quant a les dades sobre els textos, farem una anàlisi integradora que tinga en compte tant aspectes semiòtics (traducció de topònims, presència d'intertextualitat, referents culturals), aspectes comunicatius (registres i dialectes, aspectes lingüístics diversos) i aspectes pragmàtics (especialment l'humor).

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

4. CORPUS

Després d'un buidatge exhaustiu de la producció editorial sobre les adaptacions del *Quixot* en català dels anys 2004 i 2005, hem aconseguit obtenir un corpus definitiu per a l'anàlisi de catorze obres. Són les següents: Cervantes (2004), Cervantes (2005a), Cervantes (2005b), Cervantes (2005c), Cervantes (2005d), Cervantes (2005e), Equip Cromosoma (2005a), Equip Cromosoma (2005b), Knister (2004), Lluch (2004), Navarro (2005), Obiols (2005), Reviejo (2005) i Roig (2005).

Cal afegir que, a partir de la cerca a l'ISBN, hem constatat també la publicació d'una altra reescriptura del *Quixot* a càrrec de Francesc Orteu (2000). Així mateix, l'any 2003 es va publicar *El petit Borges imagina el Quixot* (una edició simultània en espanyol i català), creació del prestigiós escriptor Carlos Cañeque, Premi Nadal 1987. El llibre ha estat il·lustrat per Ramon Moscardó i traduït al català per Roser Vernet, molt coneguda per haver girat en català nombroses obres per a infants i joves, entre les quals destaquen els còmic de *Tintin*. Es tracta d'una aproximació als personatges i a la història de Cervantes a través dels ulls del petit Borges, autor molt conegut i estudiat per Cañeque, tal com demostren obres anteriors com *Conversaciones sobre Borges* (1995). Com que hem acotat el nostre estudi, aquestes dues obres no han estat incloses dins l'anàlisi duta a terme, però hem considerat oportú fer-ne referència per la relativa proximitat a la data clau d'aquest treball.

D'altra banda, l'any 2004 es va reeditar l'adaptació de Giménez-Frontín, traduïda per Josep Daurella (1990). Tenint en compte que el text és anterior a la data de celebració del quart centenari, l'hem considerat fora de l'abast de la nostra anàlisi. Tot i això, és interessant veure com l'efemèride serveix per a rellançar antics títols que van tenir un cert èxit, tal com assenyala Fernández (2006).

L'any 2005 l'adaptació de Rosa Navarro apareix en una nova edició amb tres úniques diferències: es tracta d'una edició de dimensions menors, en rústica i sense la informació que apareixia a les solapes de l'edició inicial. Pel que fa a la nostra anàlisi, les hem comptades com una de sola.

Finalment, el mateix any 2005, la Companyia Pots Contar, a través de l'editorial i productora A cau d'orella, publica *Fa, Mi, Re: Don Quixot i l'escuder*, un audiollibre que presenta un conte musical infantil, inspirat en el Quixot. Es tracta d'una proposta lúdica i educativa que combina la narració amb la interpretació de música clàssica. En realitat, es tracta d'un text l'origen del qual és el concepte «Disseny per a tothom»: una proposta que té la prioritat de l'accessibilitat com a punt de partida.

En la nostra anàlisi no tindrem en compte aquest text perquè considerem que, per les seues característiques i pel tipus de destinatari que té, s'hauria d'analitzar des de l'àmbit de la traducció-adaptació de textos audiovisuals i multimèdia.

5. ANÀLISI

5.1 les dades del context comunicatiu

En aquest apartat, intentarem identificar el circuit literari pel qual s'han mogut les reescriptures del *Quixot* i descriurem els agents que intervenen en aquesta comunicació literària tan especial.

5.1.1. Sobre el circuit literari i la comunicació literària

En el cas de les adaptacions del *Quixot*, hi ha clarament una autoria amb majúscules: Miguel de Cervantes. Però el cert és que la nostra anàlisi ha posat de manifest també la importància dels autors dels textos, dels autors de les traduccions i de les il·lustracions d'aquestes reescriptures elegits amb cura per les editorials en un intent de preservar la qualitat dels productes finals. Si revisem atentament els seus noms veurem que la majoria d'ells tenen un reconegut prestigi i una dilatada experiència en el seu camp, excepció feta dels productes de l'editorial F&F Libros, en els quals no figura enlloc l'autoria de la versió, ni de les il·lustracions ni tampoc de la traducció. Aquesta informació s'ha de buscar de forma sempre parcial, a les dades de l'ISBN o bé, directament, a la mateixa editorial, com ha estat el nostre cas. Entre els autors tenim especialistes en adaptacions d'obres clàssiques com Rosa Navarro o Armonía Rodríguez; Premis Nacionals de LIJ, com Muñoz Puelles; Premis Nacionals d'Arts Escèniques com Manuel Boix; altres il·lustradors de gran nivell com Subi, Javier Zavala o Birgit Rieger; autèntics èxits de venda internacionals com Knister; traductors-autors premiats com Núria Font i Ferré, Pau Joan Hernàndez o Josep Palomero, vicepresident de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua; fins i tot figures ja absolutament mediàtiques com Roser Capdevila (posseïdora de nombrosos guardons i premis de tot tipus) i l'equip Cromosoma, autors de *Les tres bessones*.

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

També tenim un receptor més o menys definit: el públic infantil i juvenil, tot i que el marc pot variar (l'escola o l'espai familiar o de lleure). Nosaltres hem analitzat el corpus en relació a aquests dos públics diferents per determinar si hi ha diferència entre les propostes adreçades als uns i als altres; això ho podrem veure al llarg d'aquestes seccions. Es tracta d'un aspecte poc estudiat però que és indispensable per a entendre la relació entre tipus d'il·lustració i el text (adaptació-versió; text lúdic - text pedagògic; diferents tipus d'il·lustració).

Sobre el mediador, podem establir-ne bàsicament dos: un que funciona com a motor, el mediador institucional; i un altre, l'editorial, que intenta innovar i diferenciar constantment els seus productes dels ja existents (Girbés 2006).

Seguint Lluch (2009: 124), parlem en aquest treball d'una lectura fonamentalment «recomanada», que es mou de l'editor al mediador (administració i escola), i d'aquests als primers receptors (pares i mestres) per a arribar, finalment, al destinatari real (els infants i joves). Això explica per què molts dels paratextos del nostre corpus que apareixen als llibres o a Internet tenen com a destinataris únics els progenitors i els mestres, ja que ells són, en definitiva, els qui compren els llibres.

Com a mediador institucional, convé ressaltar el quart centenari de la impressió de la primera part del Quixot, que va fer, com ha destacat Fernández (2006), que el 2005 fos un any amb marcat accent literari, amb la col·laboració del Ministeri de Cultura i de les comunitats autònomes.

I és que, justament, aquest fet institucional i ideològic és el que fa que, en la immensa majoria del corpus tractat, ens trobem davant d'adaptacions pensades per a almenys, dues llengües: de l'espanyol al català, però també, en alguna ocasió, del català a l'espanyol, com és el cas de les obres de Roser Capdevila i d'Anna Obiols. L'edició simultània de les versions espanyola i catalana és una de les constants en el nostre corpus.

Seguint Cabeza (2010: 219), la multitraducció és «el fenomen pel qual un mateix producte, originalment en una llengua de partida, té diverses versions en una llengua d'arribada». Altres autors les anomenen *traduccions dialectals* (cf. Borja i Sanz 2006). En el cas que ens ocupa, l'anàlisi feta ens permet afirmar que, en el cas de la traducció dels clàssics, les polítiques de les editorials són molt diferents de les que apliquen a altres textos més pedagògics (llibres de text). Les adaptacions del *Quixot* al català funcionen perfectament per a tot el domini lingüístic català amb independència de la varietat en què estiguen escrites. Tot i que, en el cas de l'adaptació de Muñoz Puelles, traduïda

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

per Palomero, sí que hem observat que des de la mateixa editorial es feia èmfasi en l'ús de la variant valenciana i en la vinculació del traductor a l'AVL.

Els elements tractats en aquest apartat queden resumits en la taula següent:

	2004	2005	Traducció	Il·lustració	Ll origen	LL arribada	Simultan. edicions espanyola i catalana
Muñoz Puelles	x		J.Palomero	M. Boix Álvarez	Esp.	Cat.	Sí
Armonía Rodríguez		x	J.Teixidor	J. Puig-Agut	Esp.	Cat.	En Català
Gloria Sanjuán 1		x	F. Martínez Salgado	A. Casquero Sánchez	Esp.	Espanyol i Anglès	No
Gloria Sanjuán 2		x	F. Martínez Salgado	A. Casquero Sánchez	Esp.	Espanyol i Anglès	No
Gloria Sanjuán 3		x	F. Martínez Salgado	A. Casquero Sánchez	Esp.	Espanyol i Anglès	No
Gloria Sanjuán 4		x	F. Martínez Salgado	A. Casquero Sánchez	Esp.	Espanyol i Anglès	No
Cromosoma Biblioteca		x	E. Vallbona (Esp.)	R. Capdevila i Equip	Cat.	Diverses	Sí
Cromosoma Teatre		x	x	R. Capdevila i Equip	Cat.	Diverses	Sí
Knister		x	M. Gómez Borràs	Birgit Rieger	Alem.	Espanyol	No
Lluch	x		E. Lluch	P. Olivero	Cat.	Esp.	No
Navarro		x			Esp.	Cat.	Sí
Obiols		x	Carla Palacio (Esp.)	Subi (J. Subirana)	Cat.	Esp.	Sí
Reviejo		x	N. Font i Ferré	J. Zabala	Esp.	Cat.	Sí
Roig		x	R. Roig	Lluís Albert Arrufat	Cat.	Esp.	Sí

Taula 1. Autoria i temporalitat: aspectes relacionats amb la simultaneïtat

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

5.2 les dades dels paratextos

En aquest treball intentem oferir una visió holística de les reescriptures del *Quixot* al català. Per això, a banda d'analitzar el text lingüístic, volem incorporar a l'anàlisi els altres textos que concorren en la comunicació literària. A partir de l'estudi de Lluch (2009: 130-134) hem establert la tipologia de paratextos següent: *a*) paratextos complementaris externs: Internet i les comunitats virtuals, catàlegs, crítiques, etc.; *b*) paratextos externs més visibles: format del llibre, nombre de pàgines, les cobertes, indicadors de l'autor, sèrie, traductor, il·lustrador, editorial, edat del destinatari; *c*) paratextos interns: pròlegs, dedicatòries, índexs, tipografia i il·lustracions.

5.2.1 Paratextos complementaris externs

La xarxa afavoreix la creació de paratextos, com ara les pàgines de les editorials on hi ha publicitat de tota mena sobre cada llibre, les col·leccions, etc. A tall de mostra, tot seguit reproduïm un fragment de l'anunci de l'editorial Bromera (28 de desembre de 2004 www.bromera.com):

> Quan està a punt de començar l'any en què es commemora el quart centenari de la primera edició de *Don Quixot de la Manxa*, Edicions Bromera fa una aportació molt especial a la celebració: una versió de luxe per a tots els públics, a cura de Vicente Muñoz Puelles i traduïda per Josep Palomero, amb els dibuixos magnífics de Manuel Boix. De forma simultània, Algar Editorial publica en castellà aquest esplèndid regal per a redescobrir el clàssic de Cervantes.

Així mateix, també hem trobat pàgines de col·lectius de lectors, associacions de mares i pares d'alumnes, associacions culturals diverses, biblioteques, blogs personals, etc. on hi havia informació sobre algunes de les obres del nostre corpus.

5.2.2 Paratextos externs més visibles

L'anàlisi de les cobertes dels llibres poden oferir molta informació sobre el que hi podem trobar a l'interior.

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

a) Tipus d'autoria: s'indica si és adaptació o versió. «Adaptació: Armonía Rodríguez», «Versió de Vicente Muñoz Puelles».

b) Informació sobre el destinatari ideal: Lluc (2004) «a partir de 8 anys». En ocasions, la recomanació ja va inclosa en el títol: Navarro (2005) *El Quixot explicat als infants*.

c) Informació sobre el contingut del llibre o sobre l'autor: a les solapes de Navarro (2005) llegim:

> En paraules de Rosa Navarro, «La lectura no és cap obligació, sinó un plaer: i els clàssics són els nostres models...» Per això, ens sentim orgullosos d'oferir una manera d'apropar El QUIXOT als nens i a les nenes, i compartir-lo amb ells. Aquesta gran novel·la és plena d'aventures divertides i meravelloses, de somnis i de màgia, d'ensenyaments i lliçons. Conté històries d'amor; encantaments, batalles, misteris... El millor llibre a l'abast dels menuts.
>
> La fascinant història del gentilhome manxec Don Quixot ha estat narrada per la prestigiosa catedràtica Rosa Navarro Durán amb paraules senzilles nascudes d'un profund respecte, fidelitat i amor per l'original.
>
> Els dibuixos són obra del reconegut il·lustrador Francesc Rovira, que ha recreat tots els detalls, tendres i expressius, d'aquesta genial novel·la a través de la màgia de les seves aquarel·les.

Així mateix, i amb un altre estil, tenim la sinopsi de la contracoberta d'Obiols (2005):

> Fa molts i molts anys, un escriptor no gaire conegut aleshores es va inventar una novel·la; per a molts, la millor que s'ha escrit en tots els temps. Un boig ben boig es fa cavaller per posar ordre al món, amb l'ajut de Sancho Panza, el seu fidel escuder, i de Dulcinea, l'estimada sempre present en els seus pensaments.
>
> Amb *Les aventures d'en Quixot* hem intentat que els més petits de la casa coneguin aquesta obra universal de Cervantes, ajudar-los a descobrir la tendresa i la humanitat que s'amaguen en l'enginyós Quixot de la Manxa.

d) Publicitat sobre l'editorial: aparició de la pàgina web, imatges o llistes d'altres volums de la col·lecció, etc. Aquest seria el cas dels textos de la factoria Cromosoma o de l'editorial F&F Libros.

5.2.3 Paratextos interns

Les dedicatòries no són freqüents en el corpus que hem analitzat. Únicament n'hem trobat en els textos d'Obiols i de Reviejo. En aquest apartat ens centra-

rem en la presència de pròlegs o introduccions, d'índexs dels continguts i en les il·lustracions.

a) Pròlegs o introduccions

Aquest tipus de paratext únicament apareix a les adaptacions, mai en cap cas a les versions, a causa del tipus de destinatari. En el cas documentat d'Armonía Rodríguez es tracta d'un producte adreçat al públic juvenil i amb una funció clarament pedagògica. La introducció presenta informació sobre la vida i obra de Cervantes i una explicació molt clara de les característiques bàsiques del *Quixot*. Rodríguez (2005: 13) comenta en la introducció que, tot i la fama mundial de l'obra i el seu autor, el cert és que hi ha poca gent que l'ha llegit sencer i es pregunta quins són els motius que justifiquen aquest fet: entre d'altres arguments, addueix l'obligatorietat i la complexitat del text original durant l'etapa escolar. En aquest sentit, troba la justificació a l'adaptació que presenta:

> Som conscients de totes aquestes coses; per això, en aquesta adaptació, hem seguit el criteri d'apropar als nenes, als adolescents i, per què no?, també als adults, aquesta gran obra de la literatura universal, facilitant-ne l'accés però, procurant alhora no trair-la amb amputacions causades per les presses i les arbitrarietats.

Per això, l'adaptació de Rodríguez intenta conservar l'aventura dels personatges sense oblidar aspectes més profunds com el filosòfic (converses entre don Quixot i Sanxo), el social (la justícia), el polític (crítica a diverses ordres reials), el literari (crítica de les obres de cavalleries), o el poètic (barreja de gèneres).

b) Índex

En aquest apartat, cal distingir entre les adaptacions i les versions. En el cas de les adaptacions únicament tenen índex les adreçades a un públic preadolescent i juvenil. En el cas de Navarro (2005), es tracta d'un índex descriptiu (exemple: «Don Quixot de la Manxa»), mentre que el cas de Rodríguez (2005) i Muñoz Puelles (2004), ens trobem davant d'uns índexs que intenten reproduir l'estil de l'original de Cervantes: «Capítol I Que tracta de la condició del famós gentilhome, els seus somnis fantàstics i de com va ésser armat cavaller» (Rodríguez 2005) i «I. Que tracta de la condició del famós i valent gentilhome Don Quixot de la Manxa» (Muñoz Puelles 2004). Pel que fa a les versions, voldríem destacar el cas d'*Un quixot en bicicleta* (Lluch 2004). Resulta curiós que l'enunciat dels capítols on tenen lloc les «aventures» de Salva, don Quixot, i el seu amic Miliet, Sancho Panza, recorda els de l'obra original i contrasten

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

amb la resta: «4. Llig-me més coses; 5. Puc traure la bici?»; «7. On es conta l'aparició dels desmuntadors de llibres; 11. On es conta l'enfrontament amb el terrible Ami el Morat»; i, de nou «12. D'acord, tornaràs un altre dia».

c) Il·lustracions

La distinció entre destinatari infantil i destinatari juvenil ens permet, de nou, poder entendre la relació, la proporció i l'adequació entre el text i la imatge de les obres del nostre corpus. En aquest apartat, per motius d'espai, ens centrarem únicament en els aspectes següents (cf. Duran 2009):

c.1) Tipus d'enquadernació

L'anàlisi del corpus revela que la majoria del nostre corpus té una presentació i enquadernació molt curosa. L'excepció, una altra vegada, són els quatre contes parcials sobre el *Quixot* de F&F Libros (considerats com un de sol a efectes de còmput en aquest cas).

c.2) Tipus d'il·lustració

El corpus conté, majoritàriament, il·lustracions obertes a sang, en les quals la imatge arriba tant fins al marge que queda tallada per la guillotina de la impremta. Cal destacar el cas de l'únic text destinat a joves amb un alt component educatiu (Rodríguez 2005), ja que és el que menor nombre d'il·lustracions té i que, a més, són tancades.

c.3) Reacció de l'espectador

Segons Duran (2009: 232-233), el receptor pot tenir diversos tipus de reacció davant la il·lustració: d'analogia (comparteix el que veu), d'apropiació (pot relacionar el que veu amb el seu bagatge cognoscitiu), d'astorament (les diferències entre el que veu i el seu coneixement estimulen la curiositat i l'interès) i, finalment, reacció per refutació.

En el nostre corpus no hem trobat cap exemple de reacció per refutació. Predomina la recepció per apropiació i analogia, que són les que possibiliten el seguiment de la història d'una forma més còmoda. Resulta molt interessant comprovar com en el cas de les versions predomina també la reacció per astorament, en un intent evident per cridar l'atenció del lector. El cas paradigmàtic seria el dels textos sobre *Les tres bessones*, on els anacronismes són molt abundants.

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

Aquests primers aspectes els podem resumir en la taula següent:

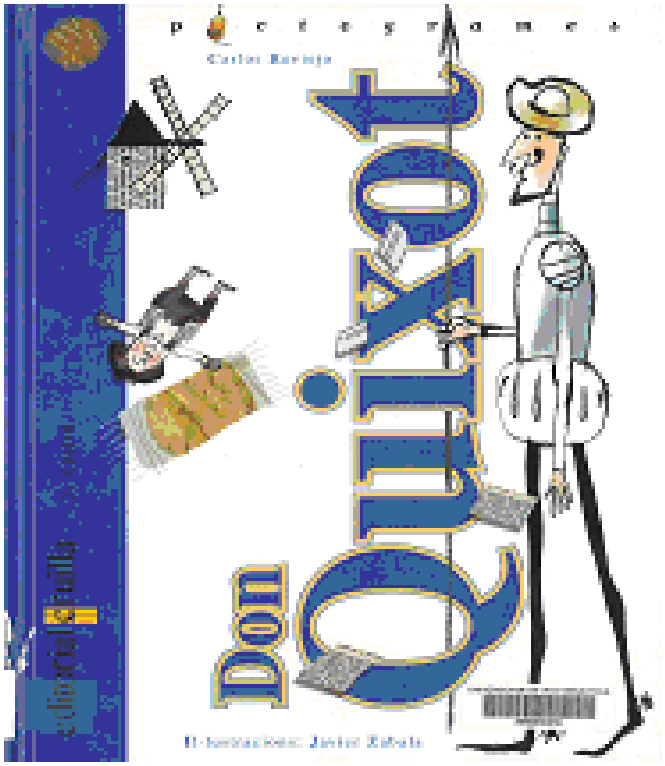
CORPUS	Infant.	Juv.	Cart.	Rúst.	Oberta	Tanc.	Recept. Anal.	Recept. Apropiac.	Recept. Astora.	Recept. Refut.
Muñoz Puelles		x	x		x*	x		x		
Armonía Rodríguez		x		x		x		x		
Gloria Sanjuán 1	x			x	x*			x		
Gloria Sanjuán 2	x			x	x*			x		
Gloria Sanjuán 3	x			x	x*			x		
Gloria Sanjuán 4	x			x	x*			x		
Cromosoma biblioteca	x		x		x	x	x	x	x	
Cromosoma teatre	x		x		x		x	x	x	
Knister		x		x	x		x	x	x	
Lluch	x		x			x	x	x	x	
Navarro		x	x	x	x	x		x		
Obiols	x		x		x*			x		
Reviejo	x		x		x*			x		
Roig	x			x	x*		x	x	x	

Taula 2. Anàlisi inicial de les il·lustracions (L'asterisc significa «a sang»)

c.4) Vies comunicatives de la il·lustració

Finalment, pel que fa a formes de comunicar la il·lustració, Duran (2009: 230-232) estableix tres eixos comunicatius: el primer està basat en la facultat gràfica d'emetre signes. Així, distingim entre dues vies: la senyalètica, (formada per icones soltes, que en el nostre cas hem trobat a la proposta de Reviejo (2005), llibre de pictogrames per a ajudar els infants a llegir, i també a la de Navarro (2005) amb una intenció molt diferent, ja que s'utilitzen per a adornar els títols de cada capítol); i la via semiològica (fruit d'una recerca expressiva de molta elaboració). El segon eix està basat en l'oposició comunicació objectiva *versus* subjectiva. En aquest cas, diferenciem entre la via

documental (que intenta representar de la forma més fidedigna possible la història i els personatges) i la via subjectiva o introspectiva (es tracta de l'obra d'il·lustradors amb una poètica visual pròpia molt reconeguda). En el nostre corpus predomina la via documental i únicament tenim dos exemples de via subjectiva: les il·lustracions de Manuel Boix, en el cas de la versió de Muñoz Puelles (2004), i el de l'il·lustrador Subi per al text d'Obiols (2005), ambdós autors de llarga trajectòria reconeguda. Finalment, el tercer eix descansa sobre el nivell d'empatia que es vol aconseguir. Així, tenim la via empàtica afectiva (s'apel·la més als sentiments del lector), que en el nostre corpus s'utilitza més en les versions per a infants, i la via empàtica enginyosa (intenten despertar la intel·ligència del destinatari i solen ser imaginatives i divertides) que en el nostre corpus predomina en les versions, com és el cas dels llibres sobre les aventures de les Tres Bessones o de Tina, la superbruixa. La figura següent il·lustra un cas de combinació entre via senyalètica i via empàtica afectiva:

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

La taula 3 mostra les diverses vies que es posen de manifest en el corpus analitzat:

Vies comunicatives de la Il·lustració	Senyalètica	semiològica	Documental	Subjectiva	Afectiva	Enginyosa
Muñoz Puelles			x	x		
Armonía Rodríguez			x			
Gloria Sanjuán 1			x		x	
Gloria Sanjuán 2			x		x	
Gloria Sanjuán 3			x		x	
Gloria Sanjuán 4			x		x	
Cromosoma biblioteca			x			x
Cromosoma teatre			x			x
Knister			x			x
Lluch			x			x
Navarro	x		x		x	
Obiols			x	x		
Reviejo	x		x		x	
Roig			x			x

Taula 3. Vies comunicatives de la il·lustració (basat en Duran 2999: 230 i ss.)

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

5.3 dades dels textos

En aquest article, hem diferenciat entre adaptacions i traduccions d'adaptacions. Per a la nostra anàlisi, només tindrem en compte les obres analitzades en qualitat d'adaptacions, no de traduccions d'originals, perquè hem constatat una simultaneïtat en l'aparició de l'adaptació castellana i la catalana (cf. apartat 5.5.1 supra) i també pel fet que, en una anàlisi contrastiva prèvia, hem detectat l'ús sistemàtic del mètode literal entre originals i traduccions, amb independència de la direccionalitat (espanyol-català; català-espanyol). Com a mostra, ací tenim l'inici de l'adaptació catalana d'Anna Obiols, traduïda per Carla Palacio a l'espanyol:

> Fa molts i molts anys va viure un home humil anomenat Miguel de Cervantes. Era un gran coneixedor de les novel·les de cavalleria; de fet, n'estava tan tip d'aquestes obres que va decidir escriure'n una ben diferent.
>
> El primer que va tenir clar fou el nom del seu cavaller: Quixot de la Manxa. Va imaginar-lo un home alt i prim, eixut de carns i amb la cara xuclada; tenia més de cinquanta anys i era amo d'un cavall vell i atrotinat, el Rocinant. Com a tot bon cavaller, no podia faltar-li una dama per enamorar-se: la Dulcinea del Toboso, una noia de pagès baixeta i rodanxoneta que als ulls d'en Quixot era la més bella de totes les princeses.
>
> Un bon dia, Cervantes va armar el seu cavaller i va enviar-lo a posar pau i justícia al món.
>
> Hace muchos, muchísimos años, vivió un hombre llamado Miguel de Cervantes. Era un gran conocedor de las novelas de caballerías y, de hecho, estaba tan harto de ellas que decidió escribir una muy diferente.
>
> Lo primero que debía tener claro era el nombre de su caballero: se llamaría Don Quijote de la Mancha. Quiso que fuera un hombre alto y delgado, de carnes magras y rostro enjuto; pasaba de los cincuenta años y tendría un caballo viejo y renqueante que llamaría Rocinante. Como a todo buen caballero no le faltaría una dama de la que enamorarse: Dulcinea del Toboso; una muchacha aldeana, no muy alta y algo regordeta, que a los ojos de Don Quijote era la más bella dama de entre todas las princesas.
>
> Un buen día, Cervantes armó a su caballero y lo envió a «desfacer entuertos», es decir, a poner paz y justicia en el mundo.

Fins i tot, en alguna ocasió, com el cas de la traducció de Núria Font i Ferré de l'adaptació de Carlos Reviejo (2005), la pressió de l'edició simultània en totes dues llengües és tan gran que la traductora, una professional excel·lent i gran defensora d'un «llenguatge fluid i àgil» (Font i Ferré 2011: 17), adequat als lectors i que s'allunye dels calcs lingüístics, es va trobar en la situació d'haver de seguir amb excessiva literalitat el text espanyol per indicació expressa de l'editorial, segons va manifestar-nos en co-

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

municació oral. En aquell encàrrec, la traductora havia de subordinar la paraula a la imatge, que, evidentment, era la imatge de l'edició original en espanyol.

En aquest apartat, analitzarem els aspectes següents: la quantitat i disposició del material textual, alguns aspectes relacionats amb les veus del Quixot, la traducció de topònims i antropònims, l'estil de les adaptacions i la presència o absència del gènere poètic i epistolar com a manifestacions d'intertextualitat.

5.3.1 Material textual

Les adaptacions i les versions presenten unes restriccions òbvies d'espai. Això fa que s'utilitzen de forma molt abundant totes les tècniques relacionades amb la supressió, la síntesi o la paràfrasi, especialment. En el cas de les adaptacions del nostre corpus, hi ha la selecció d'una sèrie concreta d'episodis del *Quixot* que s'encadenen a través de l'el·lipsi narrativa. El resultat és un joc continu amb l'espai i el temps que dóna lloc a una narració seqüencial. Això provoca necessàriament la necessitat d'exagerar uns personatges sobre altres, uns episodis sobre altres. Aquest aspecte el fa servir Martín (2004: 1) per a fer una crítica dels còmics sobre el Quixot, que, segons ells, trivialitzen l'original i que podem estendre a altres reescriptures.

Per a l'anàlisi del corpus diferenciem, d'una banda, les obres que prenen en consideració la línia argumental de Cervantes en les dues parts en què va dividir l'obra; de l'altra, les obres que únicament fan referència a una de les dues parts o a capítols molt concrets del *Quixot*. D'aquesta manera, observem que les quatre reescriptures que podem considerar completes són totes adaptacions. Cal destacar el cas de l'adaptació de Muñoz Puelles, que, tot i ser un text molt ben acabat i d'una gran qualitat estètica i estilística, únicament tracta de la primera part del *Quixot*. Es tracta d'un fet que no apareix en cap informació que hi ha sobre aquesta edició, però que, inevitablement, pot tenir repercussions en el coneixement de l'obra que adquirisquen aquells lectors que la consumisquen sense estar assabentats de la parcialitat del seu contingut. Així, el títol del capítol dotzè i últim diu: «Que tracta del tancament de don Quixot, de la seua última batalla en el camí i de la tornada a casa».

Precisament sobre el final de l'obra de Cervantes, voldríem destacar que l'adaptació d'Armonía Rodríguez (2005) és l'única de totes les reescriptures analitzades,

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

llevat de les subtils al·lusions al final imposat per Cervantes de les adaptacions de Rosa Navarro i d'Anna Obiols, que tracta amb consistència el tema del veritable final, no de la mort del Quixot, sinó de la mort de l'obra sobre el Quixot: hi apareix l'epitafi del batxiller Sansón Carrasco i el que Cide Hamete (*sic*) va dir a la seua ploma contra els escriptors falsificadors, en clara referència al *Quixot* d'Avellaneda. Així, el final de Rodríguez (2005: 189) diu:

> D'aquesta manera, compliràs la teva cristiana professió, aconsellant bé a qui et vol mal, i jo quedaré satisfet i ufà d'haver estat el primer de gaudir del fruit dels teus escrits enterament, com desitjava, car no ha estat el meu desig oferir a l'avorriment de ningú les fingides i absurdes històries dels llibres de cavalleries, que ja ensopeguen amb les del meu autèntic don Quixot i cauran del tot, sense cap dubte. – Val.

Si el comparem amb el final de la traducció completa de Bulbena (2005: 841) veurem clarament les similituds:

> Restarà així satisfeta tan cristiana professió donant bons consells, i tornant bé per mal, i jo restaré pagat i ufanós d'haver estat el primer que gaudí el fruit de sos escrits, tal com esperava; per tal com no fou altre mon desig sinó posar en avorrició dels homes les fictícies i desbaratades històries dels llibres cavallerescos, les quals, mercès a les aventures esdevingudes a mon veritable don Quixot, van ja entrebancant-se i certament que han de caure del tot. Adéu.

5.3.2 Polifonia textual

Distingim, en aquest cas, entre les obres amb identitat polifònica respecte de l'original (es reprodueix la primera persona de Cervantes com a veu narradora) i les obres amb diferenciació polifònica (el text té com a narrador una veu aliena a l'obra de Cervantes).

Les dades obtingudes de l'anàlisi revelen que totes les obres que tenen diferenciació polifònica són versions. Únicament trobem dues excepcions: l'obra d'Obiols (2005) i l'adaptació de Reviejo (2005), totes dues adreçades a un públic de molt poca edat. La intenció dels autors és la d'oferir un text de més fàcil lectura i comprensió. A continuació presentem un exemple de cada una d'aquestes opcions perquè es puga apreciar la diferència. El primer pertany a l'inici de Reviejo (2005) i cal advertir que les paraules precedides per un asterisc responen als pictogrames, tal com es pot veure a la figura 3, *supra*; el segon és el començament de Muñoz Puelles (2004):

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

> Aquest que aquí es retrata
> de *barba i *cabells de *plata
> és Miguel de Cervantes Saavedra
> a qui coneixen fins i tot les *pedres.
>
> En un lloc de la Manxa, el nom del qual no vull recordar, vivia, no fa molt, un d'eixos gentilhomes de llança en la paret, escut antic, cavall transparent de tan magre i llebrer entrenat per a la caça.

A partir d'aquests criteris utilitzats, hem obtingut els resultats següents sobre el material textual i les diverses opcions de polifonia:

Anàlisi dades textuals	adaptació	versió	completa	parcial	Identitat polifònica	Diferenciació polifònica
Muñoz Puelles	x			x	x	
Armonía Rodríguez	x		x		x	
Gloria Sanjuán 1	x			x	x	
Gloria Sanjuán 2	x			x	x	
Gloria Sanjuán 3	x			x	x	
Gloria Sanjuán 4	x			x	x	
Cromosoma biblioteca		x		x		x
Cromosoma teatre		x		x		x
Knister		x				x
Lluch		x		x		x
Navarro	x		x		x	
Obiols	x		x			x
Reviejo	x		x			x
Roig		x		x		x

Taula 4. Anàlisi dades textuals

5.3.3 Traducció de noms propis

L'anàlisi de les dades posa de manifest que, com és ben habitual en altres textos literaris, aquest problema de traducció no segueix cap tipus de criteri. L'únic antropònim que es tradueix a tot el corpus igual és *Quixot* (tot i que el trobem de formes ben

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

diferents: don Quixot, Don Quixot, Quixot, en Quixot) i l'únic topònim, *Manxa*, que curiosament a la traducció íntegra de Bulbena, el qual tradueix sistemàticament tots els noms propis, apareix com a *Mancha*. Volem destacar el cas de la versió de Knister (2005) la traductora de la qual, Marga Gómez, ha traduït sempre tots els noms propis. A continuació oferim de forma resumida els percentatges de traducció del corpus. Hem col·locat a la taula 5 les obres amb gran densitat de noms propis, que coincideixen amb les adaptacions per a públic juvenil; hem deixat a la taula 6 les obres amb poc índex d'aparició de noms propis, que, com ocorre en altres casos, corresponen a les adaptacions per a infants de poca edat i també a les versions, llevat de Knister (2005).

Muñoz Puelles	Navarro	Armonía Rodríguez	knister
40%	90%	50%	100%

Taula 5. Percentatges de traducció de noms propis en textos de densitat alta

Cromosoma biblioteca	Cromosoma teatre	Lluch	Obiols	Reviejo	Roig	Gloria Sanjuán
30%	30%	30%	50%	30%	30%	20%

Taula 6. Percentatges de traducció de noms propis en textos de densitat baixa

5.3.4 Presència dels gèneres poètic i epistolar

L'anàlisi del corpus ha revelat que únicament fan referència a fragments poètics o epistolars les adaptacions dirigides a un públic juvenil. En el cas de l'adaptació de Navarro (2005: 171) i Rodríguez (2005: 142), hi trobem una de les cartes del duc a Sanxo amb les quals l'adaptadora pretén mostrar els capítols que a l'original estan conformats per tota una seqüència epistolar (Bulbena 2005: 677). Observem, en primer lloc, l'original complet traduït per Bulbena; tot seguit, l'adaptació de Rosa Navarro; i en tercer lloc la d'Armonía Rodríguez:

> Jo he tingut notícia, senyor Don Sanxo Pança, que certs enemics meus i d'aqueixa ínsula, volen entrar-hi furiosament no sé quina nit: convé, doncs, vetllar i estar avisat, perquè no us trobin desprevingut. Sé també, per veritables espies, que han entrat en aqueix lloc quatre persones disfressades per donar-vos mort, per tal com temen del vostre enginy: obriu l'ull, i

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

mireu que se us acosta a parlar-vos, i no mengeu de res que vullen presentar-vos. Jo curaré de dar-vos socors si en perill vos veiéssiu, i en tot fareu així com és d'esperar del vostre seny. D'aquest lloc, a setze d'agost, a les quatre de la matinada.

«Vostre amic, el Duc»

Al meu coneixement ha arribar, il·lustre senyor Sanxo Panza, que uns enemics meus assaltaran aviat l'illa. No sé quina nit. Cal que estigueu alerta. Sé també, per espies, que han entrat a l'illa quatre persones disfressades per treure-us la vida. Aneu amb compte i no mengeu res que us donin, perquè tinc por que us enverinin.

El vostre amic
El Duc

M'ha arribat la notícia, senyor Sancho Panza, que uns enemics meus i d'aquesta vila es proposen assaltar-la no sé quina nit. Així, doncs, convé que estigueu alerta. També sé que han entrat a la vila quatre persones disfressades que us volen llevar la vida perquè tenen por de la vostra traça i del vostre seny per governar. Obriu bé els ulls i vigileu qui fins a vós arriba. I molta precaució amb tot el que us porten per menjar, que podria estar enverinat. Per la meva part, miraré d'ajudar-vos en la mesura que em sigui possible.

I la nota acabava amb la data i la firma del Duc.

També a l'adaptació de Muñoz Puelles hem detectat una adaptació de la carta del Cavaller de la Trista Figura a Dulcinea (cf. capítol IX, 2004: 62). Podem comparar-lo amb l'original de Bulbena (2005: 217) per comprovar les tècniques de síntesi i supressió, i el canvi de registre, molt neutralitzat:

Sobirana i noble senyora:

Qui us escriu, ferit i adolorit per temps que porta sense veure-vos, us desitja, dolcíssima Dulcinea del Toboso, la salut que ell no té. Si lo vostra bellesa em menysprea, difícilment podré suportar aquesta pena. El meu bon escuder Sancho us contarà tots els detalls. Oh, bella ingrata amada enemiga meua! Si no voleu socórrer-me, posaré fi a la ma vida.

Vostre fins a la mort,
El Cavaller de la Trista Figura

Alta i sobirana senyora,

Aquell qui defalleix lluny de vós, aquell qui, nafrat en son cor, sofreix les més amargues dolors, vos desitja, dolcíssima Dulcinea, el repòs que ell no té. Si vostra formositat m'és esquiva, si el vostre orgull em rebutja, per molt sofert que jo sigui, mal podria sostenir el pes de ma extremada angoixa. Mon fidel escuder Sanxo, vos farà la relació, oh bella ingrata, enemiga adorada de la meva ànima! de l'horrible estat on per vostra causa reduït em teniu. Ma trista vida us pertany del tot; un mot de vós pot conservar-la, un mot també pot fer-la perdre. Dispose de ço que tinc a fer, puix sempre seré prou satisfet de satisfer la crueltat vostra.

Só de vós fins a la mort,
El cavaller de la Trista Figura

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

Respecte a les referències intertextuals de fragments poètics, únicament tenim constància del poema de Feliciano de Silva, autor de l'*Amadís de Grècia*, entre altres obres, que apareix a Rodríguez (2005: 17): «La raó de la desraó que a la meva raó es crea, de tal manera la meva raó s'afebleix, que amb raó em queixo de la vostra bellesa». A la versió original editada per Allen (1983: 86) diu: «La razón de la sinrazón que a mi razón se hace, de tal manera mi razón enflaquece, que con razón me quejo de la vuestra fermosura». I a la de la traducció completa de Bulbena (2005: 37) el text que apareix és: «La raó de l'antiraó que a ma raó fer pretenen, aitant aflaqueix ma raó, que amb raó plany-me de la vostra extremada bellesa». Únicament ens queda per comentar l'adaptació parcial de l'estrofa coneguda com *ovillejo* del capítol xxvii de l'original (Allen 1983: 316-317), on es conten les aventures de don Quixot a Sierra Morena. A l'adaptació de Muñoz Puelles (2005: 57 i 68), hi apareixen els sis primers versos repetits en dos capítols diferents, mentre que a la de Rodríguez (2005: 74-75), hi figura complet (tres estrofes de deu versos cadascuna). Tant en el procés de traducció (Bulbena 2005: 229) com en el de les adaptacions esmentades, hi ha hagut canvis significatius per a poder mantenir la prioritat de la rima i el ritme i adequar-los al model lingüístic i estilístic actual.

6. CONCLUSIONS

Si reprenen les hipòtesis establertes, l'anàlisi de les adaptacions del *Quixot* ofereix els resultats següents:

a) Hipòtesis sobre les dades del context comunicatiu: la celebració del quart centenari és el motiu principal pel qual s'han dut a terme les nombroses edicions: fins a vint, si comptem les dues reedicions i els textos d'Orteu (2000) i Cañeque (2003). L'impuls de les institucions ha estat decisiu (cf. Girbés 2006). Les dades també han confirmat que, efectivament, hi ha un predomini de les obres dirigides cap al públic més infantil i amb una tendència a la versió en comptes de l'adaptació.

b) Hipòtesis sobre les dades dels paratextos: quasi la totalitat de les obres del corpus té com a autors, adaptadors, traductors i il·lustradors, professionals de reconegut prestigi com a conseqüència d'una aposta generalitzada de les editorials per aconseguir un nivell alt de qualitat quan es tracta d'hipotextos de la literatura universal.

Caplletra 54 (Primavera 2013), ISSN 0214-8188, pp. 105-135

La majoria de les obres del corpus tenen una enquadernació cartoné i una estètica molt elaborada. Pel que fa a les il·lustracions predominen els textos amb un índex superior al 50% de presència d'imatges en relació al text. Les adaptacions i versions per a infants són les que presenten un nombre major d'il·lustracions i el tipus predominant en aquests casos és la il·lustració oberta a sang, perquè és la que més captiva aquests destinataris que, en nombroses ocasions, únicament miren els llibres i necessiten algú que els puga llegir el text verbal (Yuste 2006a).

c) Hipòtesis sobre les dades dels textos: en el cas de les adaptacions i de les versions infantils amb una finalitat més lúdica, es privilegia l'acceptabilitat tant lingüística com cultural, mentre que en el cas de les adaptacions juvenils amb una funció més pedagògica, hi ha una tendència a l'adequació. En el primer cas, la idea és que l'obra de Cervantes arribe als infants i la facen seua. En el segon, que els joves arriben a l'obra de Cervantes i la coneguen tant com siga possible. És per això que les versions tendeixen a la visió parcial de l'obra i a la diferenciació polifònica, mentre que les adaptacions solen tenir en compte l'obra original completa i respecten la polifonia del text de partida.

Després d'aquesta anàlisi, considerem que les adaptacions i les versions del *Quixot* són reescriptures i que reescriure és traduir. Així ho van manifestar ja Bassnet i Lefevere (1990: ix) i, des del nostre punt de vista, aquesta associació entre reescriptura i traducció conserva tota la validesa.

Rosa Agost
Universitat Jaume I

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Corpus

Cervantes, M. de (2004) *Don Quixot de la Manxa*, Alzira, Bromera. Versió de Vicente Muñoz Puelles (trad. Josep Palomero; il·lustracions de Manuel Boix Álvarez).
— (2005a) *Don Quixot*, Barcelona, La Busca edicions. Adaptació d'Armonía Rodríguez (trad. Jordi Teixidor; il·lustracions de Jaume Puig-Agut).

— (2005b) *Les aventures de Don Quixot de la Mancha. L'aventura dels lleons*, València, F&F Libros, S.L.
— (2005c) *Les aventures de Don Quixot de la Mancha. L'última aventura*, València, F&F Libros, S.L.
— (2005d) *Les aventures de Don Quixot de la Mancha. En un lloc de la Manxa...*, València, F&F Libros, S.L.
— (2005e) *Les aventures de Don Quixot de la Mancha. L'aventura dels molins de vent. El mantejament de Sancho, Don Quixot i els Bots de vi*, València, F&F Libros, S.L.
Equip Cromosoma (2005a) *La Gran Biblioteca de Les Tres Bessones*. *El Quixot*, Barcelona, Cromosoma S.A i Televisió de Catalunya (text ficció: Teresa Blanch a partir del guió audiovisual de Francesc Orteu; text no ficció: Lola Casas i Jesús González; il·lustracions: Roser Capdevila i el seu equip).
— (2005b) *Un teatre divertit amb Les Tres Bessones*. *El Quixot i La llegenda de Sant Jordi*, Barcelona, Destino Infantil & Juvenil, Cromosoma S.A i Televisió de Catalunya (il·lustracions: Roser Capdevila i el seu equip).
Knister (2004) *Tina Superbruixa i don Quixot de la Mancha*, Barcelona, Editorial Brúixola (títol original: *Hexe Lilli und der Ritter auf Zeitreise*; trad. Marga Gómez; il·lustracions de Birgit Rieger).
Lluch, E. (2004) *Un quixot en bicicleta*, Alzira, Bromera (col·lecció «El Micalet Galàctic», dibuixos de Pablo Olivero).
Navarro, R. (2005) *El Quixot explicat als infants*, Barcelona, Edebé (trad. Pau Joan Hernàndez; il·lustracions de Francesc Rovira).
Obiols, A. (2005) *Les aventures d'en Quixot* (adaptació), Barcelona, Lumen (trad. Pau Joan Hernández; il·lustracions de Subi).
Reviejo, C. (2005) *Don Quixot*, Barcelona, Ed. Cruïlla («Col·lecció Pictogrames», títol original: *Pictogramas en el cuento de Don Quijote de la Mancha*; edició i trad. Núria Font i Ferré; il·lustracions de Javier Zabala).
Roig, R. (2005) *A les terres del Quixot*, Valls, Cossetània Edicions (il·lustracions de Lluís Albert Arrufat).

Altres adaptacions consultades

(1975) *L'ínsula Barataria. Fragment de* Don Quixot de la Manxa, Barcelona, La Galera. Adaptació de Jordi Voltas.

Cañeque, C. (2003) *El petit Borges imagina el Quixot*, Barcelona, Sirpus (trad. Roser Vernet Anguera; Il·lustracions de Ramon Moscardó).
Capdevila, R. & M. Company (1999) *Les tres bessones i El Quixot*, Barcelona, Ed. Planeta (planeta infantil).
Cervantes, M. de (1971) *L'enginyós cavaller D. Quixot de la Manxa*, Barcelona, Marketing Ibèrica, S.A. Adaptació d'Antonio Arias (trad. Enric Piferrer Chafer; il·lustracions d'Antonio Albarrán i Juan Sarompas; fotografies de José Luis Rodríguez (Foco)).
— (1983) *El Quixot a Barcelona*, Barcelona, L'Atzar. Adaptació de Joan Valls.
— (1986) *El Quixot a Barcelona*, Barcelona, Asesa. Adaptació de Marta Giráldez i Puvill.
CIA Pots contar (2005) *Fa, Mi, Re: Don Quixot i l'escuder*, A cau d'orella. 1 CD-ROM.
Giménez-Frontín, J. L. (2004) *El Quixot* (adaptació), Barcelona, Proa (trad. Josep Daurella; il·lustracions de Monte Ginesta). [1990, 1a ed.].
Orteu, F. (2000) *El Quixot*, Barcelona, Salvat.

Edicions completes consultades

Allen, J. J., ed. (1983) Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*, Madrid, Cátedra, 2 vols.
Cervantes, M. de (1986) *L'enginyós cavaller don Quixot de la Manxa*, Palma, Imprenta Bahia (trad. Josep M. Casasayas i Truyols).
— (2005) *L'enginyós cavaller Don Quixot de la Mancha*, Barcelona, Edicions 62 (trad. Antoni Bulbena i Tusell, 1891).

Bibliografia citada

Bacardí, M. (2007) «Les traduccions del Quixot al català», dins C. Riera i G. Serés (eds.), *Cervantes, el* Quijote *y Barcelona*, Valladolid, Centro para la Edición de los Clásicos Españoles, pp. 29-36.
Bacardí, M. & I. Estany (1999) «La mania cervàntica. Les traduccions del *Quixot,* al català (1836-50?-1906)», *Quaderns. Revista de traducció*, 3, pp. 49-59.
— (2006) *El* Quixot *en català*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Baldaquí, J. (2006) «Panorama actual de la LIJ en las "periferias"», dins A. Luna Alonso i S. Montero Küpper (eds.), *Tradución e Política Editorial de Literatura infantil e xuvenil*, Vigo, Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, pp. 45-56.

Bassnet, S. & A. Lefevere, eds. (1990) *Translation, History and culture*, Londres, Pinter Publishers.

Blake, C. E. (2007) «La presencia de *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* en la literatura contemporánea argentina para niños», dins C. Ruta i L. Silvestri, *L'insula del Don Quisciotte. Actas AISPI XXIII* (2005), Palermo, Flaccovio Editore.

Borja i Sanz, J. (2006) «La traducción de LIJ en catalán», dins A. Luna Alonso i S. Montero Küpper (eds.), *Tradución e Política Editorial de Literatura infantil e xuvenil*, Vigo, Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, pp. 71-80.

Cabeza, C. (2010) «La multitraducció als estàndards català i vaencià», *MonTI*, 2, pp. 217-247.

De España, R. (2007) *De la Mancha a la pantalla: aventuras cinematográficas del ingenioso hidalgo*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Duran, T. (2009) «Eines per a l'anàlisi de la il·lustració», *Caplletra*, 46, pp. 219-236.

Etxaniz, X. (2008) «Investigación en torno a la literatura infantil y juvenil», *Revista de Psicodidáctica*, 13/2, pp. 97-109.

Fernández, V. (2006) «Nunca de clásicos tan bien servidos», maig, *La insignia. Diario independiente iberoamericano.* [Document en línia: <http://www.lainsignia.org/2006/mayo.htm>.]

Font i Ferré, N. (2011) «Traduir, adaptar, recrear…», *La traducció de la literatura infantil i juvenil, XVIII Seminari sobre la traducció a Catalunya*, Barcelona, Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, pp. 11-18.

Girbés, J. (2006) «La política editorial en Ediciones Bromera», dins A. Luna Alonso i S. Montero Küpper (eds.), *Tradución e Política Editorial de Literatura infantil e xuvenil*, Vigo, Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, pp. 27-33.

Herranz, F. (2005), *El* Quijote *y el cine*, Madrid, Càtedra.

Lluch. G. (2009) «Dades per a l'anàlisi de narratives per al lector infantil i juvenil», *Caplletra*, 46, pp. 121-148.

Marco, J. (2000) «Funció de les traduccions i models estilístics», *Quaderns. Revista de traducció*, 5, pp. 9-27.

Martín, A. (2004) «Los cómics de *El Quijote*». [Document en línia <http://www.tebeosfera.com/1/Documento/Recorte/CLIJ/LosComics/deElQuijote.htm>.]

Montero Domínguez, X. (2006) «A importancia da relación texto-imaxe na tradución da literatura infantil», dins A. Luna Alonso i S. Montero Küpper (eds.), *Tradución e Política Editorial de Literatura infantil e xuvenil*, Vigo, Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, pp. 277-285.

Montero, J. (2005) *El Quijote durante cuatro siglos*, Valladolid, Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial de la Universidad de Valladolid.

Parcerisas, F. (2009) *Traducció, edició, ideologia*, Vic, Eumo Editorial.

Romaguera i Ramió, J. (1988) «Traduccions entre llengües de l'Estat espanyol», *Revista de Catalunya,* 21, pp. 136.

Sánchez Mendieta, N. (2007) *También los niños leen el Quijote*, Alcalá de Henares, Centro de Estudios Cervantinos.

Sotomayor Sáez, M. V. (2005) «Literatura, sociedad, educación: las adaptaciones literarias», *Revista de Educación*, núm. extraordinari, pp. 217-238.

Yuste, J. (2006a) «Traducción y paratraducción de la literatura infantil y juvenil», dins A. Luna Alonso i S. Montero Küpper (eds.), *Tradución e Política Editorial de Literatura infantil e xuvenil*, Vigo, Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, pp. 189-201.

— (2006b) «La pareja texto/imagen en la traducción de textos infantiles», dins A. Luna Alonso i S. Montero Küpper (eds.), *Tradución e Política Editorial de Literatura infantil e xuvenil*, Vigo, Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, pp. 267-276.